

Περιγραφή του μορφολογικού συστήματος της σύνθεσης στα γλωσσικά ιδιώματα της Ίμβρου και της Λήμνου

Ξενοφών Τζαβάρας
Πανεπιστήμιο Αθηνών

1. Εισαγωγή

Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται για πρώτη φορά η συγκριτική εξέταση και παρουσίαση του μορφολογικού συστήματος της *Σύνθεσης* (compounding) στα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Ίμβρου (στο εξής Ι.Ι.) και της Λήμνου (στο εξής Ι.Λ.). Ο λόγος που επελέγησαν τα δύο παραπάνω ιδιώματα ασφαλώς δεν είναι τυχαίος. Πρόκειται για δύο συγγενικές γλωσσικές ποικιλίες (linguistic varieties) της Νεοελληνικής Κοινής (Standard Modern Greek Language, στο εξής ΝΕ.Κ.) με πλήθος κοινών γλωσσικών στοιχείων σε όλα τα επίπεδα (φωνητικό-φωνολογικό, μορφολογικό, συντακτικό, σημασιολογικό-λεξιλογικό) καθώς, αφενός, αποτελούν μέλη της ίδιας ευρύτερης διαλεκτικής ομάδας, αυτής των βορείων ιδιωμάτων (northern Greek dialects) και μάλιστα των νησιών του βορειοανατολικού Αιγαίου, και, αφετέρου, οι ομιλητές τους είχαν τη δυνατότητα να έρχονται συχνά σε επαφή λόγω της μεγάλης γεωγραφικής εγγύτητας των δύο νησιών (Καράς 1987: 17).

Το υλικό στο οποίο στηριχθήκαμε, προκειμένου να προσεγγίσουμε το μορφολογικό σύστημα της σύνθεσης στα δύο ιδιώματα, προέρχεται από τις εξής πηγές: αναφορικά με την Ίμβρο, πρόκειται για ένα γλωσσικό corpus 10.000 ιδιωματικών λέξεων που εμπεριέχονται στο *Λεξικό του Ιμβριακού Ιδιώματος* (Τζαβάρας 2011) καθώς με τον τρόπο αυτό εξασφαλίζεται η ευκολότερη και ασφαλέστερη εξεύρεση ενός αντιπροσωπευτικού αριθμού ιδιωματικών λεξικών τύπων που υπάγονται στην παραγωγική διαδικασία της σύνθεσης. Με τη σειρά του το corpus των 10.000 λημμάτων συγκεντρώθηκε μετά από πρωτογενή έρευνα (μαγνητοφωνημένες συνεντεύξεις, χρήση ερωτηματολογίων) τόσο σε μόνιμους κατοίκους της Ίμβρου όσο και σε ηλικιωμένους Ιμβριούς που ζουν στην Ελλάδα καθώς και αποδελτίωση του συνόλου της υφιστάμενης βιβλιογραφίας αναφορικά με το Ιμβριακό Ιδίωμα, συμπεριλαμβανομένων και των αντίστοιχων χειρογράφων που φυλάσσονται στη βιβλιοθήκη του *Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής* και στο *Σπουδαστήριο Λαογραφίας* της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών.¹

Αναφορικά με τη Λήμνο, πρόκειται για τη διδακτορική διατριβή με τίτλο *Η διάλεκτος της Λήμνου* της Δ. Χ. Κοντονάτσιου (1989) στο γλωσσάρι της οποίας απαντούν συνολικά 2.835 λήμματα καθώς και για τη *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη Λήμνο* του Θ. Μπελίτσου (1999) σε σύνολο 2.000 περίπου λημμάτων αντίστοιχα.²

Τέλος, το θεωρητικό πλαίσιο που ακολουθούμε για τη συγκριτική θεώρηση της σύνθεσης στα δύο γλωσσικά ιδιώματα είναι αυτό που διαμορφώνεται από τις αντίστοιχες μελέτες της Ράλλη αναφορικά με το φαινόμενο της σύνθεσης στη Νεοελληνική Κοινή (πρβλ. κυρίως Ράλλη 1989: 205-221, 1996: 136-148, 1999: 183-205, 2005: 164-203, 2007· Ralli 1992: 143-174· Ράλλη & Ραυτοπούλου 1999: 389-403· Ράλλη & Γαλιώτου 2002: 135-146).

¹ Πρόκειται για τα χφρ. 354, 442, 497 του *Ιστορικού Λεξικού της Νέας Ελληνικής* (ΙΛΝΕ) και 63, 344, 751, 752, 1961, 2138, 2139, 2704, 2926 του *Σπουδαστηρίου Λαογραφίας* του Πανεπιστημίου Αθηνών (ΕΚΠΑ). Γενικότερα, σχετικά με τις πηγές άντλησης υλικού αναφορικά με το Ιμβριακό Ιδίωμα πρβλ. Τζαβάρας (2011: 35-37).

² Ευχαριστίες οφείλω στον λημνιακής καταγωγής κ. Σταύρο Τραγάρα για τα παρατακτικά σύνθετα του Λημνιακού Ιδιώματος που μου έθεσε υπόψη.

2. Γραμματικές Κατηγορίες Συνθέτων

Τα Σύνθετα του Ιμβριακού και του Λημνιακού Ιδιώματος κατατάσσονται στις γραμματικές κατηγορίες του ουσιαστικού (ΟΥΣ), του επιθέτου (ΕΠΘ), του ρήματος (Ρ) και του επιρρήματος (ΕΠΡ). Έτσι, τα παραδείγματα που ακολουθούν κατανέμονται, κατά πρώτο λόγο, σύμφωνα με τη γραμματική κατηγορία του σύνθετου λεξικού τύπου και, κατά δεύτερο, των δύο συστατικών του.³

2.1 Ουσιαστικά

Τα συστατικά, από τον συνδυασμό των οποίων προκύπτουν σύνθετα ουσιαστικά, ανήκουν στις γραμματικές κατηγορίες του ουσιαστικού, του επιθέτου, του ρήματος και του επιρρήματος:

(1) Σύνθετα Ουσιαστικά < Ουσιαστικό + Ουσιαστικό

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	γα'δαρουκαβαλίνα 'περιττώματα όνου'	<	γά'δαρους + καβαλίνα
	βασιλ'κόσπουρους 'σπόρος βασιλικού'	<	βασιλ'κός + σπόρους
	κ'λίόπουνους 'κοιλόπουνος'	<	κ'λιά + πόνους
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	κιφαλάγκαθο 'γαϊδουράγκαθο'	<	κιφάλ' + αγκάθ'
	κρασαχ'βάδα 'είδος μεγάλης αχιβάδας'	<	κρασί + αχ'βάδα
	γιαλόξ'λου 'ξύλο από τη θάλασσα'	<	γιαλός + ξύλου

(2) Σύνθετα Ουσιαστικά < Επίθετο + Ουσιαστικό

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	ζουστουπίτ' 'ζεστή πίτα'	<	ζουστή + πίτα
	'γρουχώραφου 'εύφορο χωράφι'	<	'γρό + χωράφ'
	μιγαλουμπάρμπας 'αδελφός μητέρας ή πατέρα'	<	μιγάλους + μπάμπας
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	αδρότουπους 'σκληρός τόπος'	<	αδρός 'πυκνός' + τόπους
	αγρ'ουθαλασσιά 'είδος αγκαθιού'	<	άγρ'α + θάλασσα
	καθαρουσπόρ' 'εκλεκτός σπόρος δημητριακών'	<	καθαρός + σπόρους

(3) Σύνθετα Ουσιαστικά < Ρήμα + Ουσιαστικό

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	ζαραχ'νιός 'μικροκαμωμένος αχινός'	<	ζαρών' + αχινός
	γκουρλάπ'δυο 'ποικιλία αχλαδιού'	<	γκουρλών' 'πνίγεται' + απίδ' 'αχλάδι'
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	αλλαξουκιρά 'αλλαγή του καιρού'	<	άλλαξι + κιρός
	καλ'γουςφύρ' 'σφυρί που καλιγώνουν τα άλογα'	<	καλ'γώνου + σφυρί

(4) Σύνθετα Ουσιαστικά < Επίρρημα + Ουσιαστικό

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	καταστάγ'νου 'πιγούνι'	<	κάτου + σαγούν' 'σαγόνι'
	'ξουχάγιατου 'ξύλινος εξώστης'	<	έξου + χαγιάτ' 'εξώστης'
	απανουγόμ' 'επιπρόσθετο φορτίο'	<	απάνου 'επάνω' + γόμους 'γέμιση'
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	μπρουστ'μούνα 'ποδιά'	<	μπρουστά + μ'νί
	πανουγόμαρου 'επιπρόσθετο φορτίο'	<	απάνου 'επάνω' + γουμάρ' 'φορτίο'
	απανουπροίκ' 'επιπρόσθετη προίκα'	<	απάνου 'επάνω' + προίκα

³ Για λόγους ευκρίνειας, καθένα από τα δύο συστατικά των συνθέτων θα αποδίδονται γραφηματικά ως ακέραιοι λεξικοί τύποι ακόμα κι αν αποτελούν Θέμα (Θ) ενώ συγχρόνως τα φωνήματα /-i, -u/, που ως άτονα αποβλήθηκαν, θα καταγράφονται εντός παρενθέσεως.

2.2 Επίθετα

Τα συστατικά, από τον συνδυασμό των οποίων προκύπτουν σύνθετα επίθετα,⁴ ανήκουν στις γραμματικές κατηγορίες του επιθέτου, του ουσιαστικού, του ρήματος και του επιρρηματος:

(5) Σύνθετα Επίθετα < Επίθετος + Επίθετο

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 κουντουπατσός ‘κοντόχοντρος’ < κουντός + πατσός ‘κοντόχοντρος’
 σ’γανουπιταχτός ‘σιγανοπαππαδιά’ < σ’γανός + πιταχτός
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 μ’κρουμέγαλους ‘αυτός που κάνει τον μεγάλο’ < μ’κρός + μιγάλους
 ξα’θουκνήκατους ‘ξανθοκόκκινος’ < ξα’θός + κνηκάτους ‘κόκκινος’

(6) Σύνθετα Επίθετα < Επίρρημα + Επίθετο

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 ξιρουζ’μουμένους ‘ζυμωμένος με λίγο νερό’ < ξιρός + ζ’μουμένους
 χ’σουκιντ^πμένους ‘χρυσοκέντητος’ < χ’σός + κιντ^πμένους
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 γυρουθουλουτός ‘ολοστρόγγυλος’ < γύρου + θουλουτός
 χαμ’λουζουσμένους ‘αυτός που έχει τη ζώνη χαμηλά’ < χαμ’λά + ζουσμένους

(7) Σύνθετα Επίθετα < Επίθετο + Ουσιαστικό

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 κουντουζ’νίχ’ς ‘κοντολαίμης’ < κουντό + ζ’νίχ’ ‘σβέρκος’
 λουλουχαντρής ‘παλαβός’ < λουλό ‘τρέλό’ + χάντρου
 μαυρουμούτ’νους ‘μαυριδερός’ < μαύρους + μ’τσούνα ‘μάσκα’
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 ουλόγαλους ‘βυζανιάρικος’ < ούλου ‘όλο’ + γάλα
 προυτόγιννου ‘χρονιαρίκο αρνί’ < πρώτ^π + γέννα
 προυτουστέφανους ‘στεφανωμένος μόνο μια φορά’ < πρώτου + στιφάν’

2.3 Ρήματα

Τα συστατικά, από τον συνδυασμό των οποίων προκύπτουν σύνθετα ρήματα,⁵ ανήκουν στις γραμματικές κατηγορίες του ρήματος, του ουσιαστικού, του επιθέτου και του επιρρηματος.

(8) Σύνθετα Ρήματα < Ουσιαστικό + Ρήμα

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 ρακουβγάζου ‘αποστάζω ρακί’ < ρακί + βγάζου
 ’λιουκαίγουμε’ ‘καίγομαι στον ήλιο’ < ήλιους + καίγομε’
 λασπουδέρνου ‘κυλιέμαι στη λάσπη’ < λάσπ’ + δέρνου
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 αλιβρουγυρίζου ‘μεταχειρίζομαι’ < αλεύρι^ι + γυρίζου
 καλουμοιράζου ‘δίνω καλή τύχη’ < καλό + μοιράζου
 β’λουσέρνου ‘ισοπεδώνω το χόμα μετά το όργωμα’ < βώλους ‘χωματόβωλος’ + σέρνου

⁴ Για τεχνικούς λόγους, δεν θα αναφερθούμε με τη μορφή πίνακα στα σύνθετα επίθετα της μορφής: ΕΠΠΘ → ΟΥΣ + Ρ (π.χ.: *κουλουβρέχτ’ς* (Ι.Ι.), *σκατουκλάν’ς* (Λ.Ι.)) καθώς στο corpus μας εμφανίζονται ιδιαίτερα σπάνια καθώς και ΕΠΠΘ → ΟΥΣ + ΟΥΣ καθώς φαίνεται ότι εμφανίζονται μόνο στο Λ.Ι. και μάλιστα σπάνια (π.χ., *καμπανουκ’δουνάς*, *καλαμ’κανουτ’λιγαδάς*).

⁵ Για τεχνικούς λόγους δεν θα αναφερθούμε με τη μορφή πίνακα στα σύνθετα επίθετα της μορφής: Ρ → Ρ + Ρ καθώς στο corpus μας εμφανίζονται μόνο στο Ι.Ι. (π.χ.: *αν’γυργυρέου*, *ζ’λουπατώ*).

(9) **Σύνθετα Ρήματα < Επίρρημα + Ρήμα**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	αψ'λουφουνάζου 'φωνάζω δυνατά'	<	αψ'λά 'ψηλά' + φουνάζου
	αργουβλαστών 'διαρκεί πολύ'	<	αργά + βλαστών'
	θουλουπλέγου 'κοντεύω να αποκοιμηθώ'	<	θουλά + πλέγου
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	βαρακούγου 'βαριακούω'	<	βαρ'ά + ακούγου
	βαρουπατώ 'παραπατώ'	<	βαρ'ά + πατώ

2.4 Επιρρήματα

Τα συστατικά, από τον συνδυασμό των οποίων προκύπτουν σύνθετα επιρρήματα,⁶ ανήκουν στις γραμματικές κατηγορίες του επιρρήματος, του επιθέτου και του ουσιαστικού.

(10) **Σύνθετα Επιρρήματα < Επίρρημα + Επίρρημα**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	πούσιαπου 'προς τα πού'	<	πού + 'σιαπού 'προς τα πού'
	'σιάδιου 'προς τα εδώ'	<	'σιά 'προς' + έδιου 'εδώ πέρα'
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	'σιανόξου 'προς τα έξω'	<	'σιά 'προς' + όξου 'έξω'
	'σιαπάν' 'προς τα πάνω'	<	'σιά 'προς' + απάν' 'επάνω'

(11) **Σύνθετα Επιρρήματα < Επίθετο + Ουσιαστικό**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	μ'σόρανα 'μεσουρανίς'	<	μέσους + ουρανός
	μ'σουθαλασσιά 'μεσοπέλαγα'	<	μέσ' + θάλασσα
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	μ'σόπλουρα 'στη μέση της χρονιάς'	<	μέσ' + πλώρ ¹
	μ'σουχουρ'ά 'στο κέντρο του χωριού'	<	μέσ' + χουριό

(12) **Σύνθετα Επιρρήματα < Ουσιαστικό + Ουσιαστικό**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	θιόρανα 'πολύ ψηλά στον ουρανό'	<	Θ'ός + ουρανός
	αλιτρουθ'λιά 'δεμένα με ομώνυμη θηλιά'	<	αλέτιρ' + θ'λιά
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	κιντροματιά 'καταμεσίς'	<	κέντρο + ματιά

3. Δείκτης Σύνθεσης

Στο μορφολογικό σύστημα της σύνθεσης των δύο συγκρινόμενων βορειοελληνικών ιδιωμάτων παρατηρείται μεταξύ των δύο συνθετικών η παρουσία του φωνήεντος -ο-, το οποίο συμβάλλει στην επίτευξη στενότερης σύνδεσης και στη διευκόλυνση της οριοθέτησης των δύο συστατικών (Ralli 1992: 153-154· Ράλλη 2005: 165-171, 2007: 31-77).

Για την απόδοση του συγκεκριμένου φωνήεντος στην παρούσα μελέτη θα ακολουθήσουμε τη Ράλλη (Ralli 2006: 238-264· Ράλλη 2005: 165-171, 2007: 31-77) για τους λόγους που έχουμε ήδη εκθέσει παλιότερα (Τζαβάρας 2012: 12.3.2.), υιοθετώντας τον όρο «Δείκτη Σύνθεσης» (ΔΣ).

Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι ο ΔΣ εμφανίζεται ανάμεσα στα δύο συνθετικά του Ι.Ι. και του Λ.Ι. στη συντριπτική πλειοψηφία των σύνθετων λεξικών τύπων:

⁶ Για τεχνικούς λόγους, δεν θα αναφερθούμε με τη μορφή πίνακα στα σύνθετα επιρρήματα της μορφής: ΕΠΙΡΡ + ΟΥΣ καθώς στο corpus μας εμφανίζονται μόνο στο Ι.Ι. (π.χ.: *πανουκέφαλα*, *π'σόκουλα*).

(13) **Δείκτης Σύνθεσης**

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 τραπιζ-ου-μισάλα ‘τραπεζομάντηλο’
 ζ’γ-ό-ξ’λου ‘ξύλο αρότρου’
 ξ’λ-ου-κέρατου ‘χαρούπι’
 κουφ’ν-ου-κάλαθου ‘μεγάλο καλάθι’
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 γουρ’ν-ό-λιγδα ‘χοιρινό λίπος’
 μ’γαδ-ό-ψουμου ‘ψωμί από σιτάρι και κριθάρι’
 αρν-ό-μαλλα ‘μαλλιά αρνιών’
 διντρ-ου-στάφ’λου ‘κληματαριά’

Η μόνη⁷ περίπτωση που παραλείπεται ο ΔΣ στο Ι.Ι. και το Λ.Ι. είναι όταν αυτός έρχεται σε επαφή με το ισχυρότερο του ηχητικά -α-⁸ και συγκεκριμένα:

(α) όταν το πρώτο συνθετικό (συνθ₁) είναι Λέξη (όχι Θέμα) που λήγει σε -α (Ράλλη & Γαλιώτου 2002: 141-142· Ράλλη 2007: 71-72).

(14) **Παράλειψη Δείκτη Σύνθεσης (συνθ₁ -α)**

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 κ’λιάρφανους ‘πεντάρφανος’
 ’ννιάπιτρου ‘είδος παιχνιδιού’
 ’ννιαμήνια ‘είδος μνημοσύνου’
 ιφτάγλουσσους ‘πολυλογάς’
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 δουδικάφ’λλου ‘ποικιλία πεπονιού’
 ιφτάκ’λου ‘ποικιλία κλήματος’
 ’ννιαμίρα ‘είδος μνημοσύνου’
 σαραντάμιρου ‘σαρανταήμερη νηστεία’

(β) όταν το δεύτερο συνθετικό (συνθ₂) αρχίζει από α-:

(15) **Παράλειψη Δείκτη Σύνθεσης (συνθ₂ α-)**

- α. *Ιμβριακό Ιδίωμα*
 κ’δουνάπ’δου ‘είδος αχλαδιού’
 αγριαδυάσμους ‘άγριος δυόσμος’
 σουγλαράφτου ‘ράβω πρόχειρα’
 ’μουρφάνουστους ‘όμορφος και άνοστος’
- β. *Λημνιακό Ιδίωμα*
 γουρτζάλιβρου ‘αλεσμένο αλεύρι ως τροφή γουρουνιού’
 θιρμάγκαθου ‘άγριο βότανο κατά της θέρμης’
 κρασαχ’βάδα ‘μεγάλη αχιβάδα’
 κλουσάγγουρου ‘μικρό αγγούρι’
 μαυραγάν’ ‘σιτάρι με μαύρο στάχυ’

Τέλος, τόσο στο Ι.Ι. όσο και στο Λ.Ι. απουσιάζει πλήρως το τελικό /i/ του συνθ₁ που σε αρκετά σύνθετα παρατηρείται στη ΝΕ.Κ. ως αρχαιοελληνικό κατάλοιπο προφανώς λόγω του [+λόγιου] χαρακτήρα του που έρχεται σε αντίθεση με τον αντίστοιχο [-λόγιου] των δύο ιδιωμάτων. Περιπτώσεις όπως αυτές είτε δεν απαντούν καθόλου σε αυτά είτε απαντούν με την προσθήκη του ΔΣ -ο-:

⁷ Για ελάχιστες περιπτώσεις παράλειψης του ΔΣ στο Ι.Ι., οι οποίες δεν υπάγονται στις δύο αναφερθείσες κατηγορίες πρβλ. Τζαβάρας (2012: 12.3.2.1.2).

⁸ Για τον νόμο της ηχητικής ιεραρχίας ([á >> a >> é >> e >> ó >> o >> í >> i >> ú >> u]), πρβλ. Νικολού (2003: 55).

(16) **Παράλειψη Δείκτη Σύνθεσης (-η-)**

NE.K.	I.I.	Λ.I.
θανατηφόρος	-----	-----
βαρυπενθώ	βαρι-ου'ξ'λιά 'τεμπελιά'	βαρ-ου-πατώ 'παραπατώ'
πολλολογώ	'πουλι-ου-λουγώ 'φλυαρώ'	βαρ-ου-φαίνιτι 'κακοφαίνεται'

Αντιθέτως, οι μόνες σύνθετες λεξικές μονάδες που φαίνεται να διατηρούν το τελικό /-i/ του συνθι στα δύο ιδιώματα, είναι όσες είτε φέρουν τον τόνο στο εν λόγω φωνήεν είτε παράγονται από σύνθετο τύπο τονιζόμενο σε αυτό:

(17) I.I./Λ.I.: βαρυκουλώ 'αναβάλλω' < βαρύκουλους / μιλίχλουρου, μιλίπαστου 'είδος τυριού'

4. Δομή των Συνθέτων

4.1 Δομικά Σχήματα

Οι σύνθετοι λεξικοί τύποι, τόσο του I.I. όσο και του Λ.I., εμφανίζουν την ίδια διφυή δομή με τη NE.K., που αποδίδεται με το γνωστό σχήμα της Lieber (1980) [X → Y Z], το οποίο η Ράλλη (1989) υιοθετεί και προτείνει για τα σύνθετα της NE.K. ως: [ΣΥΝΘ → σύνθ₁ σύνθ₂].

Το παραπάνω σχήμα μπορεί να αναπαρασταθεί με την εξής μορφή :

Σχήμα 1: Δομικό Σχήμα Συνθέτων

Πιο συγκεκριμένα, εξετάζοντας τη δομή των σύνθετων λέξεων του I.I. και του Λ.I. αντίστοιχα ζουσουπιτί / αδρότουπους, ρακουβγάζου / αλιβρουγυρίζου, χαμουλούλ'δου / πανουγόμαρου, χαμουβλέπου / 'σιαπάν', διαπιστώνεται ότι τα λεξικά στοιχεία που αποτελούν τα συστατικά του κάθε συνθέτου σε άλλες περιπτώσεις είναι Λέξεις (Λ), που απαντούν και ως αυτόνομες με την ίδια μορφή (βγάζου, βλέπου, γυρίζου, χάμου, πάν(ου), 'σιά), και σε άλλες Θέματα (Θ) (ρακ-, αλιβρ-, ζουστ-, αδρ-, -πίτ, -τουπους, -λουλ'δ-, -γουμαρ-).

Έτσι, εφόσον αντικαταστήσουμε τα λεξικά στοιχεία με τους όρους Λ και Θ προκύπτουν τα εξής τέσσερα επιμέρους δομικά σχήματα της σύνθεσης του I.I. και του Λ.I., όπως και στη NE.K.⁹ (Ralli 1992: 151· Ράλλη 1999: 183-205, 2007: 161, 163, 180):

Σχήμα 2: Επιμέρους Δομικά Σχήματα Συνθέτων

Προσεγγίζοντας τα συστατικά των συνθέτων των δύο ιδιωμάτων διαπιστώνουμε ότι αυτά, σε ό,τι αφορά τη δομή τους, ακολουθούν τους ίδιους νόμους με τη NE.K. Συγκεκριμένα, παρατηρούμε ότι, όταν το συνθ₂ είναι λέξη, αυτή διατηρείται σταθερή τόσο ως προς το κλιτικό επίθημα όσο και ως προς τη θέση του τόνου, εφαρμόζοντας την αρχή διατήρησης της δομής (*structure preservation principle*)¹⁰ (Nespor & Ralli 1994: 204, 1996: 360-361, 368-370, 374· Ράλλη 2007: 165) και

⁹ Εξάλλου, στις Nespor & Ralli (1996: 359-361) υποστηρίζεται η απουσία συνθέτων με συνθ₁ Λ (εκτός εάν αποτελούνται από δύο φωνολογικές λέξεις) προκειμένου να αποφευχθεί η ύπαρξη εσωτερικού κλιτικού επιθήματος.

¹⁰ Ήδη ο Μπαμπινιώτης (1969: 62-63) παρατήρησε ότι ο μη αναβιβασμός του τόνου των συνθέτων συνδέεται με τη διατήρηση της ίδιας «κατάληξης» και της βασικής σημασίας του συνθ₂.

διατηρώντας αναλλοίωτα τα φωνολογικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά που είχε και κατά την αυτόνομη παρουσία της: *ρακου-βγάζου* : *βγάζου* (I.I.), *γυρουθουλουτός* : *θουλουτός* (A.I.).

Αντιθέτως, εφόσον το συνθ₂ αποτελείται από θέμα, αυτό χαρακτηρίζεται συνήθως από αναβιβασμό του τόνου στην προπαραλήγουσα -πρόκειται για τον γνωστό *τονισμό των συνθέτων* (*antepenultimate stress rule-compounds stress rule*)¹¹ (Nespor & Ralli 1996: 370-372, 374, 380· Ράλλη 2007: 163)- που συνήθως συνοδεύεται και από προσάρτηση διαφορετικού κλιτικού επιθήματος σε σχέση με εκείνο που διαθέτει ως αυτόνομο λεξικό στοιχείο (Nespor & Ralli 1996: 360), γεγονός που, όπως διαπιστώνεται από διάφορους μελετητές, καταδεικνύει ότι η ρύθμιση του τόνου και η επιλογή του κλιτικού επιθήματος στις πιο πάνω περιπτώσεις γίνεται σε επίπεδο συνθέτου και όχι συνθ₂¹² (Nespor & Ralli 1994: 204, 206, 1996: 379-380· Ράλλη & Ραυτοπούλου 1999): *ζουστουπίτ'* : *πίτα* (I.I.), *πανουγόμαρου* : *γουμάρ'* (A.I.).

Ωστόσο, σε ορισμένες κατηγορίες συνθέτων, όπως τα παρακάτω, παρατηρείται φαινομενική παραβίαση του νόμου περί τονισμού των συνθέτων, αφού αυτά φέρουν τον τόνο στην παραλήγουσα, δηλαδή *κουψαχείλ'ς* /*καμπανουφρύθ'ς* αντί **κουψάχειλ'ς* /**καμπανόφρυθ'ς*.

Οι φαινομενικές αυτές εξαιρέσεις οφείλονται στην εφαρμογή άλλων γλωσσικών αρχών/κανόνων/περιορισμών, και κυρίως αυτού της τρισυλλαβίας, απαραίτητων για τη γραμματικότητα των γλωσσικών τύπων. Συγκεκριμένα, ο ενδεχόμενος αναβιβασμός του τόνου στο φωνήεν της προπαραλήγουσας κατ' εφαρμογή του τονισμού των συνθέτων, θα παραβίαζε τον νόμο της τρισυλλαβίας στη δομή του πληθυντικού αριθμού καθώς ο τόνος του συνθέτου λαμβάνει υπόψη το σύνολο του κλιτικού παραδείγματος ενός ονόματος και όχι μόνο την ονομαστική ενικού (Nespor & Ralli 1996: 357-382, 371-373· Ράλλη 2007: 177-179). Έτσι, τυχόν εφαρμογή του τονισμού των συνθέτων θα παρήγαγε αντιγραμματικούς τύπους στη δομή του πληθυντικού όπως **κουψάχειλ'δ'ς*, **καμπανόφρυδ'δ'ς*.¹³

4.2 Κεφαλή των συνθέτων

Τόσο στο I.I. και το A.I., όσο και στη NE.K. το ένα από τα δύο συστατικά του συνθέτου έχει και την κύρια ευθύνη για τη διαμόρφωση των ιδιοτήτων της βασικής σημασίας, της γραμματικής κατηγορίας και του γένους τις οποίες και μεταβιβάζει σε αυτό μέσω της *μεταπήδησης*¹⁴ *χαρακτηριστικών* (*percolation of features*) (Lieber 1980: 85-93, 1989: 95-138· Selkirk 1982: 20).

Το συστατικό αυτό ονομάζεται *κεφαλή* (head) (Ralli 1992: 155-156· Ράλλη 2005: 173-176, 248-254, 2007: 86-91) και βρίσκεται συνήθως (Ράλλη 2007: 98-100) στη δεξιά θέση ισοδυναμώντας με το συνθ₂¹⁵ (*νόμος δεξιόστροφης κεφαλής* /*righthand-head rule*) (Ralli 1992: 155· Ράλλη 2005: 249-250).

Ανάλογα με την ύπαρξη ή όχι κεφαλής στο εσωτερικό των συνθέτων, αυτά διακρίνονται σε ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά αντίστοιχα (Ralli 1992: 158· Ράλλη 2005: 263-266, 2007: 91-97, 189-198).

4.2.1 Ενδοκεντρικά

Συνήθως η κεφαλή βρίσκεται στο εσωτερικό της δομής του σύνθετου λεξικού τύπου μεταβιβάζοντας σε αυτόν τις ιδιότητες της βασικής σημασίας, της γραμματικής κατηγορίας και του γένους,

¹¹ Για την ερμηνεία του τονισμού στην προπαραλήγουσα πρβλ. Nespor & Ralli (1994: 206-207).

¹² Εξάλλου, η σύμπτωση του αναβιβασμού του τόνου και της αλλαγής του κλιτικού επιθήματος, στα πλαίσια της σύνθεσης της Νέας Ελληνικής, είχε διαπιστωθεί και από τον Χατζιδάκι (1907: 186).

¹³ Για αναφορά και άλλων περιπτώσεων φαινομενικών εξαιρέσεων στο I.I. πρβλ. Τζαβάρας (2012: 12.3.3.1).

¹⁴ Όπως και στη διδακτορική μας διατριβή (Τζαβάρας 2012), χρησιμοποιούμε τον όρο *μεταπήδηση* ακολουθώντας τη μετάφραση του Λεξικού του Κρυστάλ από τον Ξυδόπουλο (2006: 259), στο οποίο προτείνεται και ο όρος *διαπήδηση* (ομοίως: 114), ενώ η Θωμαδάκη (1994: 29) αποδίδει τον όρο ως *δήθηση*.

¹⁵ Στα σύνθετα με σχέση παράταξης όπου υπάρχει δυσκολία, αφενός, στον εντοπισμό και, αφετέρου, στην ακριβή οριοθέτηση της κεφαλής δεχόμαστε συμβατικά για λόγους ομοιομορφίας, συμφωνώντας με την πρόταση της Ράλλη (2007: 91), ότι το στοιχείο της κεφαλής ισοδυναμεί και πάλι με το συνθ₂.

λειτουργώντας έτσι ως υπερώνυμό του. Τα σύνθετα με την παραπάνω δομή ονομάζονται *ενδοκεντρικά* (endocentric).

(18) Ενδοκεντρικά Σύνθετα

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>	
	τσακμακόπιτρα ‘σκληρή και κοφτερή πέτρα’	< τσακμάκ’ + πέτρα
	βαρ’κότουπους ‘εύφορος τόπος’	< βαρ’κός ‘εύφορος’ + τόπους
	προυσουπουδέρνου ‘βρίζω κατάμουτρα’	< πρόσουπου + δέρνου
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>	
	αστραπόπιτρα ‘σκληρή και κοφτερή πέτρα’	< αστραπή + πέτρα
	β’λουσέρνου ‘ισοπεδώνω το χώμα μετά το όργωμα’	< βώλους ‘χωματόβωλος’ + σέρνου
	γιαλόξ’λου ‘ξύλο ξεβρασμένο από τη θάλασσα’	< γιαλός ‘παραλία’ + ξύλου

4.2.2 Εξωκεντρικά

Πολύ συχνά ωστόσο η κεφαλή δεν βρίσκεται στο εσωτερικό της δομής του σύνθετου λεξικού τύπου με αποτέλεσμα οι ιδιότητες της βασικής σημασίας, της γραμματικής κατηγορίας και του γένους να μεταβιβάζονται σε αυτό απ’ έξω (μέσω συνήθως της προσάρτησης κάποιου παραγωγικού επιθήματος) (Ράλλη 2005: 264-267, 2007: 193-198, Τζαβάρας 2012: 12.3.3.2.). Τα σύνθετα της παραπάνω δομής ονομάζονται *εξωκεντρικά* (exocentric).

(19) Εξωκεντρικά Σύνθετα

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>	
	καμπανουφρύθ’ς ‘αυτός που έχει φρύδια υψωμένα’	< καμπάνα + φρύδ’
	καντ’λαχείλ’ς ‘αυτός που έχει φουσκάλες στα χείλη’	< καντήλα + αχείλ’
	βουδουμάτ’ς ‘αυτός που έχει μεγάλα μάτια’	< βούδ’ + μάτ’
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>	
	γαϊτανόραχου ‘άσπρο αιγοπρόβατο με μαύρη πλάτη’	< γαϊτάν’ + αράχ’
	γυαλουμάτ’κου ‘μαύρο αρνί με λευκές κηλίδες γύρω από τα μάτια’	< γυαλί + μάτ’
	κλανουχιζιάς ‘δειλός’	< κλάνω + χέζω

4.3 Σχέσεις μεταξύ των συστατικών

Ανάλογα με τη λειτουργική σχέση που υφίσταται ανάμεσα στα δύο συνθετικά, τα σύνθετα των δύο ιδιωμάτων (όπως και της ΝΕ.Κ.) διακρίνονται σε δύο βασικές κατηγορίες: στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης¹⁶ και σε εκείνα με σχέση παράταξης¹⁷ μεταξύ των μερών.

Στα σύνθετα με σχέση εξάρτησης υπάρχει μια λειτουργική σχέση προσδιορίζοντος (συνθ₁) και προσδιοριζομένου (συνθ₂) μεταξύ των συνθετικών, ενώ σε αυτά με σχέση παράταξης τα δύο συστατικά παρατάσσονται το ένα δίπλα στο άλλο χωρίς κάποιο από αυτά να αποτελεί τη βασική σημασία για τον σχηματισμό του συνθέτου (Ralli 1992: 156-157, Ράλλη 1989: 207-208, 2005: 171-178, 2007: 79-86).

4.3.1 Σχέση Εξάρτησης

Στα Ι.Ι. και Λ.Ι., η μεγάλη πλειοψηφία των συνθέτων, με βάση τη λειτουργική σχέση που υφίσταται ανάμεσα στα δύο συνθετικά τους, ανήκουν σε εκείνα με *σχέση εξάρτησης* (dependency relation) (όπως και στη ΝΕ.Κ.). Αυτά, με τη σειρά τους, μπορούν να διακριθούν περαιτέρω, ανάλογα με το είδος του συνθ₁ σε *υποτακτικά* (subordinative compounds) και *επιθετικά/προσδιοριστικά* (attributive compounds).

¹⁶ Tatpuruṣha στη Σανσκριτική.

¹⁷ Dvandva στη Σανσκριτική.

(20) **Υποτακτικά Σύνθετα**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	κουκ'ναράλιβρου 'καλαμποκάλευρο'	<	κουκ'νάρα 'καλαμπόκι' + αλεύρι ¹
	βουδουκουπρ'ά 'κοπριά βοδιών'	<	βούδ' 'βόδι' + κουπρ'ά
	μουλόφ'λλιου 'φύλλο ελιάς'	<	μπόλ' 'ελαιόδεντρο' + φύλλου
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	αλιτρουθ'λιά 'σφιχτός κόμπος'	<	αλέτιρ ¹ + θ'λιά
	αλουγόμαντρα 'μάντρα αλόγων'	<	άλουγου + μάντρα
	βουδόξ'λα 'κοπριά βοδιών'	<	βούδ' + ξύλα

(21) **Επιθετικά/Προσδιοριστικά Σύνθετα**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	αγρ'αδυάσμους	<	άγρ'ους + αδυάσμους
	κακουγέννα 'δύσκολη γέννα'	<	κακιά + γέννα
	κουκκ'νουμάν'ταρου 'ποικιλία μανιταριού'	<	κόκκ'νου + μαν'τάρ'
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	ασπράγκαθου 'είδος λευκού αγκαθιού'	<	άσπρου + αγκάθ'
	δασόκουμπου 'φυτό με πολλούς κόμπους'	<	δασύς + κόμπους

4.3.2 Παρατακτικά

Τα *παρατακτικά σύνθετα* (coordinative compounds) είναι λιγότερα τόσο στα Ι.Ι. και Λ.Ι., όσο και στη ΝΕ.Κ. Σε αυτά, παρατηρείται ταύτιση ως προς το είδος της γραμματικής κατηγορίας τόσο μεταξύ των δύο συνθετικών, όσο και μεταξύ αυτών και του συνθέτου, ενώ αρκετά από τα ονοματικά είναι πληθυντικόκλιτα και συγχρόνως ουδετέρου γένους:¹⁸

(22) **Παρατακτικά Σύνθετα**

α.	<i>Ιμβριακό Ιδίωμα</i>		
	κ'πουτσάννακα 'πιατικά'	<	κούπης + τσαννάκια 'πιάτα'
	'μουρφάνουστους 'φαγητό όμορφο αλλά άνοστο'	<	όμουρφους + ανουστους
	μαγειρουκ'νώνου 'μαγειρεύω και σερβίρω'	<	μαγειρεύου + κ'νώνου 'σερβίρω'
β.	<i>Λημνιακό Ιδίωμα</i>		
	σ'φιδουπίθαρα 'διάφορα πιθάρια'	<	σ'φίδις 'πιθάρη' + π'θάρ'α
	σ'ταρουκρίθαρα 'σιτάρι και κριθάρι μαζί'	<	σ'τάρ'α + κ'θάρ'α
	καπιστρουχάλ'ναρα 'όργανα χειραγώγησης υποζυγίου'	<	καπίστρ'α + χαλ'νάρ'α

5. Συμπεράσματα

Με την παρούσα μελέτη επιχειρείται για πρώτη φορά η συγκριτική περιγραφή του μορφολογικού συστήματος της σύνθεσης ανάμεσα στα νεοελληνικά γλωσσικά ιδιώματα της Ίμβρου και της Λήμνου με βάση το θεωρητικό πλαίσιο που διαμορφώνεται από αντίστοιχες μελέτες της Ράλλη. Συγκεκριμένα, εξετάζονται οι γραμματικές κατηγορίες των συνθέτων και των συνθετικών (ενότητα 2), ο δείκτης σύνθεσης (ενότητα 3) και η δομή των συνθέτων (ενότητα 4), στο πλαίσιο της οποίας μελετώνται τα δομικά σχήματα, η κεφαλή των συνθέτων με βάση την οποία τα σύνθετα διακρίνονται σε ενδοκεντρικά και εξωκεντρικά, καθώς και η σχέση μεταξύ των συστατικών με βάση την οποία τα σύνθετα διακρίνονται σε υποτακτικά, επιθετικά/προσδιοριστικά και παρατακτικά.

Τα συμπεράσματα που προκύπτουν από την παραπάνω εξέταση μπορούν να κωδικοποιηθούν ως εξής:

- (i) Μεγάλος αριθμός δομικών ομοιοτήτων μεταξύ των δύο ιδιωμάτων.

¹⁸ Για την ύπαρξη πληθυντικόκλιτων ουδέτερων σύνθετων ουσιαστικών σε σχέση παράταξης στη ΝΕ.Κ. πρβλ. Αναστασιάδη-Συμεωνίδη (1996: 101) και Ράλλη (2007: 98-99).

- (ii) Στενή σχέση των δύο ιδιωμάτων με τη ΝΕ.Κ. ως προς τα χαρακτηριστικά της σύνθεσης.
- (iii) Υψηλή παραγωγικότητα της σύνθεσης στα δύο ιδιώματα, όπως αποδεικνύεται από τη αυξημένη ποικιλία γραμματικών κατηγοριών που εμφανίζουν τόσο τα σύνθετα, όσο και τα συνθετικά τους.
- (iv) Πλήθος παρατακτικών και εξωκεντρικών συνθέτων.

Αναφορές

- Αναστασιάδη-Συμεωνίδη, Α. (1996) Η νεοελληνική σύνθεση. Στο: Γ. Κατσιμαλή & Φ. Καβουκόπουλος (επιμ.), *Ζητήματα Νεοελληνικής γλώσσας: διδακτική προσέγγιση*. Ρέθυμνο: Παν/μιο Κρήτης, 97-120.
- Crystal, D. (2006) *Λεξικό γλωσσολογίας και φωνητικής* (μτφρ. Γ. Ξυδόπουλος). Αθήνα: Πατάκης.
- Θωμαδάκη, Ε. (1994) *Μορφολογικά προβλήματα της Νεοελληνικής: η κλίση του ουσιαστικού*. Διδ. Διατρ. Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Καράς, Μ. (1987) *Η νήσος Ίμβρος: συμβολή εις την εκκλησιαστικήν ιστορίαν της*. Θεσσαλονίκη: Πατριαρχικόν Ίδρυμα Πατερικών Μελετών.
- Κοντονάτσιου, Δ. (1989) *Η διάλεκτος της Λήμνου (εθνογλωσσολογική προσέγγιση)*. Διδ. διατρ. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ.
- Lieber, R. (1980) *On the organization of the lexicon*. Ph.D. thesis. M.I.T.
- Lieber, R. (1989) On percolation. *Yearbook of morphology 2*: 95-138.
- Μπαμπινιώτης, Γ. (1969) *Ο διά συνθέσεως υποκορισμός εις την Ελληνικήν*. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Σαριπόλου.
- Μπελίτσος, Θ. (1999) *Συλλογή γλωσσικού υλικού από τη Λήμνο*. Αθήνα: Υπουργείο Αιγαίου-Ομοσπονδία Λημνικών Συλλόγων.
- Nespor, M. & A. Ralli (1994) Stress domains in Greek compounds: a case of phonology-morphology interaction. Στο: I. Philippaki-Warbuton, K. Nikolaidis, M. Sifianou (επιμ.), *Themes in Greek linguistics*. Amsterdam, Philadelphia: Benjamins, 201-208.
- Nespor, M. & A. Ralli (1996) Morphology-phonology interface: phonological domains in Greek compounds. *The linguistic review 13*: 357-382.
- Νικολού, Κ. (2003) *Μορφολογική και φιλολογική ανάλυση των μονολεκτικών συνθέτων λέξεων της Ελληνικής*. Πτυχιακή εργασία. Ρόδος: Παν/μιο Αιγαίου.
- Ralli, A. (1992) Compounds in Modern Greek. *Rivista di linguistica 4(1)*: 143-174.
- Ralli, A. (2006) Variation in word formation: the case of compound markers. Στο: P. Cuzzolin & M. Napoli (επιμ.), *Fonologia e tipologia lessicale nella storia della lingua Greca*. Milano: Franco Angeli, 238-264.
- Ράλλη, Α. (1989) Τα ρηματικά σύνθετα της Νέας Ελληνικής. Στο: *Μελέτες για την Ελληνική γλώσσα, Πρακτικά της 9^{ης} συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 205-221.
- Ράλλη, Α. (1996) Σχέσεις σύνθεσης και προσφύματοποίησης: η περίπτωση των θεματικών ρόλων στα ρηματικά σύνθετα. Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 16^{ης} συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 136-148.
- Ράλλη, Α. (1999) Το φαινόμενο της σύνθεσης στη Νέα Ελληνική: περιγραφή και ανάλυση, *Παρουσία ΙΑ-ΙΒ*: 183-205.
- Ράλλη, Α. & Μ. Ραυτοπούλου (1999) Η σύνθεση ως διαχρονικό φαινόμενο σχηματισμού λέξεων. Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 19^{ης} συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 389-403.
- Ράλλη, Α. & Ε. Γαλιώτου (2002) Υπολογιστική επεξεργασία των συνθέτων της Νέας Ελληνικής. Στο: *Μελέτες για την Ελληνική Γλώσσα, Πρακτικά της 22^{ης} συνάντησης του Τομέα Γλωσσολογίας της Φιλοσοφικής Σχολής του ΑΠΘ*. Θεσσαλονίκη: ΑΠΘ, 135-146.
- Ράλλη, Α. (2005) *Μορφολογία*. Αθήνα: Πατάκης.
- Ράλλη, Α. (2007) *Η σύνθεση λέξεων: διαγλωσσική μορφολογική προσέγγιση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Selkirk, E. (1982) *The syntax of words*. Cambridge, Mass: M.I.T. Press.
- Τζαβάρας, Ξ. (2011) *Λεξικό του Ιμβριακού Ιδιώματος (ερμηνευτικό-ετυμολογικό)*. Αθήνα: Σύλλογος Ιμβρίων (<https://sites.google.com/site/imvriakolexico/>).
- Τζαβάρας, Ξ. (2012) *Το μορφολογικό σύστημα του ιμβριακού ιδιώματος*. Διδ. διατρ. (υπό έκδοση). Αθήνα: ΕΚΠΑ.
- Χατζιδάκης, Γ. (1907) *Μεσαιωνικά και Νέα Ελληνικά*. τόμ. 2. Αθήνα: Βιβλιοθήκη Μαρσάλη.